

Nakon kraćeg predgovora, susrećemo se s uobičajenim historiografskim pregledom radova o toj temi.

U prvoj većoj tematskoj cjelini, autor objašnjava društveno-gospodarsku strukturu u Županiji, koje će nam cjelokupna društvena i gospodarska kretnja biti jasna, ako ih stavimo u kontekst cjelokupnih događaja u Habsburškoj Monarhiji. Da bi nam bolje predočio situaciju, podsjeća na godine poslije 1691, kad, odlaskom Turaka, carska vojska zauzima područje sjeverno od Save, koje je proglašeno kraljevskim posjedom, i nastojanja konzervativnih snaga da se Slavonija uključi u apsolutistički sistem uprave. Borba hrvatskog plemstva završila je uspješno, jer su na njen poticaj bile konstituirane hrvatske županije. One su u upravnim i financijskim poslovima bile podređene vlasti hrvatskog bana, dok su poslovi kontribucije bili pod nadzorom Ugarske. Autor stoga zaključuje da su se županije od svog konstituiranja pa sve do 1848. razvijale u feudalnim okvirima, ali i s jasno izraženim počecima manufakturne proizvodnje, kao jasnim nagovještajem novog doba.

Razmatrajući pitanje demografske i vlasničke strukture agrara u Županiji, konstatira da 85% stanovništva sačinjava seljaštvo, a 15% plemstvo, svećenstvo, bogato građanstvo i trgovci. Plemstvo raspolaže pretežno većim i srednjim feudalnim posjedima, dok su na drugoj strani seljačke obitelji s manjim imanjima, kojih je osnovni prihod bio od zemljoradnje i stočarstva. Polovinom 18. st. stanovništvo Požeške županije zadesile su brojne nebaće, nerodne godine i bolesti, što je bitno smanjilo uspješno uključivanje u robno-novčano privređivanje i utjecalo na socijalni položaj stanovništva koji se početkom 1848. god. naročito pogoršao porastom cijena osnovnih proizvoda.

Nezadovoljstvo nižih slojeva društva autor pokušava objasniti i posebnim obvezama prema državi, crkvi i plemstvu. Socijalno raslojavanje u Požeškoj županiji još se više ubrzalo ubiranjem većeg poreza, koji su županijske vlasti plaćale za razliku od ostalih županija. Da je kriza zahvatila šire društvene grupacije vidi se iz brojnih pismenih svjedočanstava, u kojima se odražavaju problemi i trgovačkog sloja. On osiromašuje prvenstveno zbog uvoza jeftinijih proizvoda izvan županijskih granica, ali i radi konkurencije manufakturne proizvodnje.

U nastavku društveno-ekonomskog razmatranja, autor je obratio pozornost na gospodarsko-socijalnu strukturu stanovništva grada Požege. Od ukupnog broja, 68,7% je živjelo od obrtničke proizvodnje, iz čega se može zaključiti da je Požega bila izrazito obrtnički grad, s prvim začecima manufakturne proizvodnje. Brojni prezentirani podaci govore o broju, karakteru i zastupljenosti obrta, a naročito o njihovim tada nepovoljnim proizvodnim kapacitetima, kao dobrim pokazateljima privrednih odnosa. Podaci govore o siromaštvu nižih slojeva, koji su živjeli na rubu životne egzistencije, ali i o siromaštvu koje zahvaća i druge slojeve. Padom obrtničke proizvodnje smanjila se ekonomska sposobnost grada kao proizvodnog centra. To se odrazilo na cjelokupnom tadašnjem javnom životu. Pri kraju razmatranja socijalne strukture stanovništva, posebno se iznose podaci o obrtnicima, trgovcima, činovnicima, učenicima i profesorima požeške gimnazije, da bi završetak poglavlja bio posvećen financijskoj bijedi gradske uprave.

U trećem se poglavlju susrećemo s događajima u Županiji od ožujka do svibnja 1848. Autoru je osjetio potrebu da ova presudna i dinamična zbivanja temeljitije obradi.

Polazeći od situacije nastale nakon Požunskog sabora, po čijim se zaključcima u hrvatske zemlje trebao nakon ukidanja latinskog uvesti mađarski jezik, autor opisuje zbivanja kojih je prava svrha bila zaštita narodnog jezika i njegovo uvođenje kao službenog u Hrvatskoj. Otpor protiv mađarskog nastojanja u Slavoniji nesumnjivi je dokaz razvijenosti svijesti o pripadnosti i jeziku. Svoju najsnažniju manifestaciju ta svijest doživljava u Požeškoj županiji, kao prvoj od slavonskih županija koja je pristupila narodnom pokretu.

U sklopu tumačenja odnosa Beč — Pešta, autor pokazuje da se oni odražavaju i na maloj, perifernoj sredini kao što je bila Požeška županija. Objašnjenje ovakvog ponašanja, izvlači iz društvenog konteksta. Utvrđuje nepostojanje krupnog plemstva, koje bi bilo u stanju utjecati na upravna i politička kretanja u skladu s mađaronskim težnjama. Požegom dominiraju narodnjaci, za razliku od stanja u Virovitičkoj i Srijemskoj županiji, gdje, s obzirom na razlike u društvenoj i gospodarskoj strukturi, prevladava mađarski utjecaj. U takvim prilikama dolazi do seljačkih nemira, koji se još više proširuju u vrijeme ukidanja kmetstva. Tada se javljaju Slavonci svojim programom, tražeći temeljitije promjene u dotadašnjim odnosima u Monarhiji, prvenstveno punu samostalnost Slavonije kao kraljevine. U gospodarskom pak pogledu zalažu se za davanje olakšica seljaku, ne ulazeći dublje u njihove pojedinosti. Protumađarsko raspoloženje posebno je kulminiralo instaliranjem Ivana Hrabowskog za komesara u Hrvatskoj i Slavoniji. To je zapravo značilo svrgavanje Jelačića s banske časti. Uspješnom akcijom županijske vlasti onemogućeno je djelovanje novog mađarskog namjesnika u Slavoniji. Time je jedina Požeška županija pružila značajniji oslonac Jelačiću u budućem sukobu sa Mađarima. U jeku tih događaja, izbijaju bune seljaka. Autor zaključuje da su feudalni odnosi bili osjetno narušeni raznovrsnim pasivnim ali i aktivnim otporima, i da Jelačićev proglas o ukidanju kmetstva nije smirio situaciju na selu, nego je još više zaoštrio. Radi zaštite privatnog vlasništva i državnog poretka, ban će biti prisiljen da uvede prijeki sud. Vidi se da kotarski suci drže situaciju pod kontrolom uz pomoć i jamstva banske vlade da će se stečena prava seljaka poštivati. Tako je po autorovom mišljenju Županija smirila selo, a seljačke zahtjeve za socijalnim promjenama, mirnim putem, uputila Hrvatskom saboru.

U okviru sukoba, autor ubraja i napade na Židove i njihovu imovinu, što vrlo zorno svjedoči o zamršenosti društvenih sukoba i međusobnom nepovjerenju u samim vrhovima gradskog društva.

Slijedeće poglavlje knjige bavi se događajima od kraja svibnja do listopada 1848. god. Opisane su pripreme za saziv Hrvatskog sabora, s posebnim osvrtom na način izbora poslanika županija, kao i na samo odvijanje izbora. Bogato je građanstvo bilo zadovoljno rezultatom izbora, jer je sačuvalo društveni položaj i mogućnost slobodnog i sveobuhvatnog djelovanja, kako u gospodarskom tako i u kulturnom pogledu. Izgledalo je da će konstituiranje novog Sabora proteći bez velikih problema. To se ipak nije dogodilo. Situacija u Hrvatskoj se naročito pogoršala, pozivom bana Jelačića u Innsbruck i njegovim opozivom s banske časti. Bilo je očito da se radi o novom pokušaju Mađarske da onemogući saziv Hrvatskog sabora. Hrvatsko plemstvo je stoga vještim postupkom uspjelo omesti mađaronske namjere,

odgađajući banov dolazak za nekoliko dana. Jasan je bio 1 stav Austrije. Ona je u načelu podržavala Mađarsku do određene granice, vjerovatno računajući na vjernost Hrvata u kasnijim prilikama. Sabor je raspravljao o svim bitnim društveno-gospodarskim i političkim problemima, od urbarskih odnosa, pitanja trgovine solju, o budućim odnosima Hrvatske i Ugarske do hrvatsko-srpskih odnosa. Tumačeći različita shvaćanja u vezi s urbarijalnim pitanjima primjećuje se da je dio zastupnika ipak vodio računa o seljačkim nemirima, kao mogućoj iskri koja bi mogla ugroziti mir i društveni poredak na selu.

Urbarijalna su pitanja bila riješena samo djelomično pa je to samo djelomično zadovoljilo težnje nižih slojeva, prvenstveno seljaka. U pogledu hrvatsko-srpskih odnosa, autor u prvi plan stavlja njihovu zajedničku borbu protiv Mađara, što se vidi iz čvrstih veza Svetozara Kuševića, srpskog predstavnika kod bana Jelačića, sa županijskim vlastima.

Posebno važno pitanje je bila budućnost hrvatskih zemalja i njihov položaj prema Ugarskoj. Ugarska je, naime, svojom politikom u Slavoniji izazvala protiv sebe većinu javnosti, što je, po autorovu mišljenju, bitno utjecalo da se većina zastupnika izjasni protiv zajednice s Ugarskom.

Situacija u Hrvatskoj nakon zasjedanja Hrvatskog sabora nije bila sređena, jer je ukidanjem feudalnih odnosa bio bitno poremećen stari poredak. Osim krize društvene strukture, autor prikazuje naglo ekonomsko zaostajanje i financijsku bijedu Županije, koju objašnjava gubitkom znatnih materijalnih i financijskih sredstava. Posljednji se dijelovi ovog poglavlja bave sukobom vrlo brojnog činovničkog plemstva i građanskog sloja. To se odrazilo prilikom osnivanja Upravnog odbora, kojim je Županija namjeravala unaprijediti upravu. Sukob je bio složen u prvom redu zbog bojazni plemstva da ne izgubi vlast i politički utjecaj. Spor je riješio ban Jelačić u korist činovničkog plemstva.

U petom poglavlju, autor iznosi podatke o formiranju Narodne straže, prvih većih odreda naoružanog lokalnog stanovništva. Glavni cilj Narodne straže je bio neposredna obrana županijskih granica. Ocjenjuje, da Straža nije bila u stanju ispunjavati svoje obveze zbog niza vanjskih i unutrašnjih okolnosti. Teret formiranja ovih odreda je pao na već ionako iscrpljene financije županijskih uprava, kao i na leđa osiromašenog seljaštva u materijalnom i u fizičkom pogledu. U sklopu ratnih operacija protiv Mađarske, Narodna straža je bila prisiljena učvrstiti i braniti granicu Županije kod Našica, ali nije bila sigurna garancija za obranu domovine, zbog loše organizacije i brojnog dezerterstva. U zaključku, autor navodi da je Požeška županija, prednjačila u Slavoniji po narodnom duhu, pa se zato i mogla oduprijeti svakom nastojanju razjedinjavanja, bilo izvana ili iznutra. To je naročito pomoglo narodnjacima iz Virovitičke županije da se održe u borbi s mađaronima.

O seljačkom nezadovoljstvu u jesen 1848/49. autor govori u šestom poglavlju. Od mnogobrojnih uzroka, većina je, po autorovu mišljenju, imala socijalni karakter, što se naročito očitovalo u plaćanju poreza, služenju Narodnoj straži, obrani županijskih granica, besplatnom radu na putovima itd. Glavni je problem bio u tomu što su seljaci slobodu drugačije shvaćali i tumačili, a to je često bilo u suprotnosti s interesima feudalaca. Uprava Grada i Županije je stoga bila svjesna da svako zaoštravanje odnosa na selu može dovesti do općeg nezadovoljstva i pobune. Prijestupe su županijske

vlasti rješavale prijekim sudom, ali izričući vrlo blage kazne i dajući neke manje ustupke.

Završno poglavlje opisuje završetak revolucionarnih zbivanja 1849. g. Zauzimanjem Osijeka od strane carskih trupa, bitno se smanjila uloga Narodne straže. U takvim prilikama, narodnjaci se suprotstavljaju carskoj odluci o raspuštanju Narodne straže i težnji da se njezini manji dijelovi integriraju u sastav carske vojske. Usporedo s tim događajima, dolazi do sukoba Upravnog odbora s konzervativcima, na čelu s vlastelinom Julijem Jankovićem. On se otvoreno suprotstavlja odlukama Županijskog odbora. Nema sumnje da su Oktroiranim ustavom konzervativci dobili na snazi. To se posebno vidjelo u postavljanju Julija Jankovića za vrhovnog upravitelja Požeške županije. Za njegove vladavine započinje proces reorganizacije županijske uprave. Novi polet konzervativnih snaga bio je u skladu s novonastalom situacijom, stvorenom Oktroiranim ustavom, kao logičkim slijedom predstojećeg apsolutizma.

U samom uvodu knjige, autor navodi da mu je zadaća da, na temelju brojnih arhivskih izvora i literature, cjelovito obuhvati problem društvenih odnosa u Požeškoj županiji, u čemu je i uspio. Materijal ove knjige iznesen je vrlo jasno i sistematski. Tome pridonose brojni grafikoni, tablice, nekoliko povijesno-geografskih karata, kao i mnoštvo fotografija. To s obzirom na bogatstvo građe, sadržajno obogaćuje knjigu i čini je razumljivijom. Knjiga je značajan doprinos proučavanju revolucionarnog pokreta na tlu Hrvatske polovinom prošlog stoljeća.

Robert Parnica

MIROSLAV BERTOŠA: JEDNA ZEMLJA, JEDAN RAT. ISTRA 1615/1618.

Pula 1986, str. 112

U izdanju Istarske naklade objavljen je još jedan u nizu vrlo vrijednih radova povjesničara Miroslava Bertoše, u kojem autor daje cjelovit presjek teških i krvavih zbivanja u Istri u vrijeme takozvanog uskočkog rata. Namjera autora nije bila da ovom studijom dade doprinos događajnoj historiji, niti da podrži neki od nacionalno-romantičarskih mitova, već da iznošenjem društvenih, gospodarskih i demografskih činitelja objasni političke prilike koje su dovele do ratnih razaranja, kojih su se posljedice dugotrajno osjećale u životu istarskog pučanstva, ostavljajući dubok trag u mentalitetu ljudi tog podneblja. Stavljajući u središte interesa sudbine običnih ljudi, istarskih seljaka koji su iznijeli najteži teret rata, plativši ga najvišom cijenom, vlastitim životima, autor istražuje uskočki rat kao dio socijalne povijesti Istre.

Političke prilike u Istri najneposrednije je određivao stoljetni antagonizam dviju sila, Venecije i Austrije, koje su među sobom podijelile Istru. Autor naglašava postojanje problema adekvatnih imena za ta dva »politička« dijela Istarskog poluotoka te se odlučuje za termine »Pokrajina Istra« ili »Mletačka pokrajina« za dio teritorije pod vlašću Venecije, te »Pazinska

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb